Prakash Bhupal Darure

(Topic I)

आवड/आकर्षण

Liking/Attraction

दैनंदिन जीवनात अंतरक्रिया करताना अनेक व्यक्ती भेटतात काही व्यक्ती इतरांना आवडतात त्याच्याकडे आकर्षित होतात जिव्हाळ्याचे संबंध निर्माण करतात मात्र काही व्यक्ती अनाकर्षक असतात त्या व्यक्तीना इतर व्यक्ती टाळतात सामाजिक मानसशास्त्रात आकर्षण विषयी अभ्यास केला आहे इतरांविषयी आकर्षण वाढते या आकर्षणाचे स्वरूप आकर्षणाची कारणे आकर्षणतील घटक इत्यादी विषयी अभ्यास करणार आहोत

आंतरवैयक्तिक आकर्षण संबंधी सामाजिक मानसशास्त्र अभ्यास करून परस्परांविषयी ची आवड किंवा आकर्षण यामध्ये व्यक्ती भिन्नता आढळते का? याची चर्चा केली जाणार आहे आंतरवैयक्तिक आकर्षण ही मूलभूत सामाजिक प्रक्रिया आहे आई आणि मूल यांच्यातील संबंध निर्माण होतात यात शारीरिक व मानसिक घटक अवलंबून असतात परस्पर आकर्षण हे सहवास; प्रेम; भावनिक सुरक्षितता इत्यादी निर्माण होतात एरिक्सन च्या मते आई मुलांच्या गरजा पूर्ण करते त्याचे कौतुक करते त्यामुळे आकर्षण निर्माण होते तसेच समान प्रवृत्तीच्या व्यक्ती एकत्रित येतात त्यांच्यात प्रेम वाटते परस्पर संबंध ;संपर्क सहाचार्य निर्माण होते यामुळेच तडजोड अनुकरण संप्रेषण सामाजिक मान्यता संरक्षण निर्माण होते

आंतरवैयक्तिक आकर्षण म्हणजे व्यक्तीने परस्परांविषयी वाटणारे आकर्षण होय यालाच आवड असे म्हटले जाते सामाजिक मानसशास्त्रज्ञ आंतरवैयक्तिक आकर्षण या ऐवजी परस्परांविषयी ची आवड ही संज्ञा वापरली जाते

१.१ इतरांना आवडण्याचे अंतर्गत स्त्रोत किंवा घटक/आकर्षणाचे आंतरिकघटक Internal sources of liking others

आपण इतरांना का आवडतो त्यामध्ये आकर्षणाचे मानसिक आणि व्यक्तिगत घटक महत्त्वाचे असतात आकर्षणाचे आंतरिक निर्धारक मूलभूत गरजा प्रेरणा भावना हे घटक महत्त्वाचे आहेत सामाजिक मानसशास्त्र सहवास किंवा संलग्नता हे घटक ही महत्त्वाचे आहे

अ) मानवी अस्तित्वातील सहवास/संलग्न तेचे महत्व The importance of of application in human existence

प्रत्येक दैनंदिन जीवनात इतरांशी संवाद साधण्यासाठी आपली शक्ती खर्च करत असतो कारण सहवास ही मूलभूत सामाजिक प्रेरणा आहे तसेच इतरांच्या सहवासात राहण्याची प्रवृत्ती ही मानसिक गरज आहे उत्क्रांतीवादी दृष्टिकोन मध्ये सुद्धा इतरांशी संबंध जोडण्याच्या गरजेला विशेष महत्त्व दिले आहे कारण इतरांना सहकार्य करून अन्न मिळवणे धोक्यापासून संरक्षण करणे व प्रजातींची निर्मिती करणे इत्यादी गोष्टी दिसून येतात. नवजात अर्भक मध्ये ही प्रेरणा दिसून येते संलग्न तेच्या या प्रवृत्तीस मज्जा जैविक किंवा चेता जैविक Neurobiological आधार असतो

सलगता त्याची गरज ही मूलभूत गरज आहे यात व्यक्ती भिन्नता दिसून येते एखाद्या व्यक्तीला टाळणे किंवा दूर ठेवणे यामुळे दुःख राग व आक्रस्ताळेपणा ची भावना निर्माण होते सामाजिक नाकारलेपणा हा अंतर वैयक्तिक नातेसंबंधात अति संवेदनशील असतो याचा बोधात्मक कार्यक्षमतेवर परिणाम होतो असे ट्रेनिं बॉम्स्टव नूस यांनी स्पष्ट केले संलग्नती मध्ये पुढील घटक दिसून येतात

१) **संलग्नतेसाठीच् गरजा मधील वैयक्तिक भिन्नता Individual differences in the need of Affilite**

संलग्नतेच्या गरजांमध्ये व्यक्ती भिन्नता दिसून येते कारण अनुवंशिक व सामाजिक घटकांचा परिणाम होतो मूलभूत पणे सामाजिक संपर्कात येणाऱ्या सर्वांमध्ये सारखी प्रेरणा दिसून येत नाही संलग्नत्याची गरज पूर्ण होत नाही त्यावेळी व्यक्ती अस्वस्थ होते व सामाजिक बहिष्कार मुळे व्यक्ती संवेदनशील बनते असे गार्डनर पिकेट यांनी सांगितले आहे

२) **इतर लोकांची गरज नाही असे लोक आहेत? Are there people who you Dont need other people**? इतरांशी संलग्न राहण्याची सामान्य व तीव्र स्वरूपाची गरज असते मात्र काही व्यक्तींमध्ये इतरांशी भावनिक बांधिलकीची गरज नसते ते संबंध टाळतात संलग्न त्याची गरज नसणे किंवा भावनिक जवळी त्याची गरज नसणे ही प्रवृत्ती इतर लोकांनी स्वीकृती दर्शविल्यास स्व आदर भाव वाढतो व संलग्न त्याची गरज वाटू लागते गीलाथ व त्यांच्या सहकार्याच्या संशोधनात दिसून आले संलग्नता शैली ही इतरां बद्दलच्या आपल्या विचारांवर प्रभाव टाकते तसेच मेंदूच्या कार्य पातळी चाही परिणाम होतो यात नातेसंबंधातील नकारात्मक परिणाम होतो यात संघर्ष घटस्फोट प्रेमभंग जोडीदारांचा मृत्यू याचा परिणाम होतो म्हणजेच संलग्नता शैली ही इतरांशी असलेले संबंध व बोधनिक व मेंदूच्या प्रक्रियेवर अवलंबून असते

३) **संलग्न होण्याच्या आवश्यक ते वरील परिस्थितीजन्य प्रभाव Situational influence on the need to Affiliate:** संलग्न ते मध्ये व्यक्ती भिन्नता असली तरीही बाह्य कारणांनी ही प्रेरणा कमी झाली असल्यास नैसर्गिक आपत्ती यात महापूर भूकंप यामुळे संलग्न त्याची गरज वाटते संलग्नता ही प्रेरणा सुरक्षिततेसाठी महत्वाचे असते ताणाशी प्रतिक्रिया करण्यासाठी मैत्री संलग्नता प्रेना महत्वाची आहे असे सचेस्टर यांनी संशोधनाने सांगितले आहे

ब) भावनांची भूमिका The role of affect:-

मानवी जीवनात सकारात्मक व नकारात्मक भावना दिसून येतात भावना अनुभव आणि आंतरवैयक्तिक आकर्षण यामध्ये संबंध दिसून येतो काही व्यक्ती खूप आवडतात कारण त्या व्यक्तीशी भावनिक जवळीकता व घनिष्ठ नातेसंबंध निर्माण होतात सकारात्मक मूल्यमापन करणाऱ्यांमध्ये आकर्षण वाढते व नकारात्मक मूल्यमापन करण्यामध्ये नकारात्मकता वाढते हे बायरन यांच्या संशोधनात दिसून आले आपणाला सुखद अनुभव सातत्याने आवडत असतात भावनेचा परिणाम हा आकर्षणावर होत असतो तसेच भावस्थिती चाही परिणाम आकर्षणावर होतो जर भावस्थिती चांगली असे आपण इतरांचे आनंदाने स्वागत करतो भावना ह्या आपल्या आवडीनिवडी वर परिणाम करतात कारण आपण अनेक गोष्टी अभिजात अभिसंधान शिकतो सकारात्मक उद्दीपक का बरोबर आपले वर्तन संलग्नित होते जाहिरातीमध्ये सकारात्मक बाबी दाखवून आवड निर्माण केली जाते आपल्या भावस्थिती ने प्रभावित करून वस्तूचे आकर्षण वाढवले जाते भाव भावना आकर्षण यांच्यातील संबंधाचा सामाजिक वर्तनावर व सामाजिक जीवनावर परिणाम दिसून येतो जीवनातील अनेक घटना प्रसंग यामध्ये दिसून येतो

आकर्षणतील आंतरिक घटक वरील प्रमाणे दिसून येतात

१.२ आकर्षणाचे बाह्य स्त्रोत किंवा घटक किंवा निर्धारक External Sources of attraction:-

आकर्षण हा मध्ये जसे अंतर्गत घटक महत्त्वाचे असतात तसेच बाह्य घटक ही महत्त्वाचे असतात शारीरिक सौंदर्य म्हणजेच दिसणे आणि आकर्षण हे घटक ही महत्त्वाचे आहेत तसेच जात लिंग भेद शारीरिक बाह्यरूप उंची पेहरावा केसाची रचना हे घटक आकर्षण यामध्ये महत्त्वाचे असतात जवळीकता आणि शारीरिक आकर्षण हे घटक महत्त्वाचे आहेत

अ) सानिध्य किंवा जवळीकतेची शक्ती The power of proximity

व्यक्तीचा इतराशी संपर्क वाढत जातो तसे आकर्षण वाटते जे विद्यार्थी एकमेकाच्या जवळ बसतात त्यांच्यामध्ये ओळख होण्याची शक्यता जास्त असते हे यु एस ए मधील संशोधनात दिसून आले तसेच एकमेका जवळ

राहतात काम करतात त्यांच्यामध्ये मैत्री व विवाह होतात झझोक यांच्या मते नवीन उद्दीपक नवीन व्यक्ती नवीन विचार यांचे सकारात्मक मूल्यमापन होते व आकर्षण निर्माण होते ब्रुक्स गण आणि लेविस यांच्या मते पुन्हा पुन्हा संपर्क आल्यामुळे आकर्षण वाढते या विषयी विद्यार्थ्यांच्या मध्ये पुन्हा पुन्हा वर्गात हजर असणाऱ्या मध्ये सकारात्मक आकर्षण निर्माण होते ओळख वाढत जाते सकारात्मक परिणाम वाढतात

रिशी च्या मते अनोळखी व्यक्ती बरोबर इंटरनेट चॅटिंग करण्यात जास्त वेळ खर्च करतात व संपर्क ठेवतात मात्र प्रत्यक्ष संवाद साधल्यास आकर्षण वाढते अनोळखी व्यक्ती बद्दल हि आकर्षण वाढते म्हणजे सकारात्मक भाव निर्माण होतात

२) जवळीकता आणि वारंवार संपर्क मुळे सोशल मिडीयाचा परिणाम

क्रॉस च्या मते फेसबुक वर संपर्क येतो मात्र प्रत्यक्ष सामाजिक संपर्कामुळे आकर्षण वाढते अतिरिक्त फेसबुक वापरामुळे उदासीनता ही येते फेसबुकच्या उपयोगामुळे इतरांशी तुलना करण्याची संधी मिळते मात्र काहीवेळा नकारात्मक परिणाम होतात

ब) शारीरिक सौंदर्य Physical Beauty:-

शारीरिक सौंदर्य आणि आकर्षकता याच्यामध्ये संबंध दिसून येतो आकर्षक व्यक्ती सर्वांचे लक्ष वेधून घेते शारीरिक सौंदर्य अंतर वैयक्तिक अकर्षणा मध्ये महत्वाची भूमिका पार पाडते जे सुंदर आहे चांगला आहे त्याकडे व्यक्ती आकर्षित होतात

१) सुंदर हे फक्त त्वचेच्या रंगांमध्ये असते परंतु त्याच्यावर आपण जास्त लक्ष देतो

शारीरिक रूप हा इतरांच्या आवडीचा शक्तिशाली घटक आहे कॉलिन्स आणि झेम रोज इट यांच्या मते शारीरिक रूप अनेक आंतरवैयक्तिक मूल्यमापनावर प्रभाव टाकते न्यायालयात अनाकर्षक प्रतिवादी पेक्षा आकर्षक प्रतिवादी कमी दोषी असल्याचे निर्णय न्यायाधीश देतात लेभी क्लार्क यांच्या मते अनाकर्षक एकापेक्षा आकर्षक आर ब काकडे सकारात्मक प्रतिक्रिया देतात

२) जे सुंदर आहे ती चांगली आहे असा परिणाम असतो:-

आकर्षक व्यक्तीमध्ये चांगली बुद्धिमत्ता चांगले आरोग्य दयाळूपणा असतो असे समजले जाते मात्र हि एक साचेबद्ध मनोवृत्ती आहे डीओन बसचेड यांच्या मते साचेबद्धपणा हा समूह गृहीत धरला जातो यालाच शारीरिक आकर्षणाचे साचेबद्ध धारणा असे म्हणतात लेमे क्लार्क यांच्या मते जे सुंदर आहे त्यांच्याबरोबर संबंध जोडण्याची इच्छा व्यक्त करतो त्या व्यक्ती अनाकर्षक व्यक्तीपेक्षा दयाळू दिलदार आहेत अशी प्रवृत्ती होते

३) **व्यक्तीला शारीरिक दृष्ट्या आकर्षक काय बनवते?**

आकर्षकता आणि संस्कृती याच्यात संबंध दिसून येतो सामाजिक मानसशास्त्रज्ञांनी आकर्षक अनाकर्षक घटकांचा शोध घेतला यात असे दिसून आकर्षक हसऱ्या विलोभनीय व्यक्तिमत्व हे घटक महत्त्वाचे वाटले तर ैयक्तिक चेहऱ्यापेक्षा संमिश्र चेहरे अधिक पसंत केले

४) **लाल खरोखर मादक आणि आकर्षक असते**

लाल रंग हा आकर्षण हा साठी महत्त्वाचे असतात पुरुषांमध्ये स्त्रियांबद्दल आकर्षण लाल रंग वाढवितो इलियट आणि निष्ठा यांच्या मते स्त्रियांचे आकर्षण लाल रंग वाढवतो सामाजिक मानसशास्त्र ज्ञानी अनोळखी व्यक्ती ची वेगवेगळे फोटो दाखवले त्यात लाल रंग हा प्रभावी ठरला

५) **आकर्षणावर परिणाम करणारे इतर बाह्य घटक**

प्रथम भेटीच्या वेळी सकारात्मक व नकारात्मक मत हे शारीरिक सौंदर्याबरोबरच शरीर बांधा त्याशिवाय शरीर प्रकृती याचाही परिणाम होतो एखादी व्यक्ती जाड असेल आराम प्रिया असेल तर त्यापेक्षा स्नायू प्रधान मजबूत बांध्याची जास्त आकर्षक असते याशिवाय याशिवाय व्यक्तीचे वजन हा आकर्षणावर परिणाम करणारा जास्त वजनाचे व्यक्ती बद्दल नकारात्मक दिसून येते

१.३ सामाजिक आंतरक्रिया वर आधारित घटक Sources of liking based on social interaction

परस्परांशी आंतरक्रिया झाल्यामुळे आकर्षण निर्माण होते का म्हणजेच सारखेपणा परस्परांची आवड सामाजिक कौशल्य व्यक्तिमत्व या घटकांत

मुळे आकर्षण निर्माण होते का याची माहिती घेणे गरजेचे आहे आंतरक्रिया करताना अभिरुची निर्माण होते का याची चर्चा करूया

अ) सारखेपणा/समानता Similarity

आरिस्टाटल नी नातेसंबंधासाठी सारखेपणा हा महत्त्वाचा घटक आहे गाल्टन सारखेपणा सिद्धांत कल्पना मांडली यात पती-पत्नी एक सारखे दिसणाऱ्या चे प्रमाण जास्त दिसून आली हंटर यांच्या मते सारखेपणा मुळे परस्परांबद्दल आकर्षण वाढते बायरन यांनीही याला पुष्टी दिली

१) सारखेपणा/समानता भिन्नता परिणाम Similarity Dissimilarity effect

सकारात्मक भावना निर्मितीमध्ये सारखेपणा व नकारात्मक भावना निर्मितीमध्ये भिन्नता असते अनेक कार्यामध्ये दोन समान व्यक्ती किंवा समान अभिवृत्ती असणाऱ्या एकत्रित येतात यात विश्वास मूल्य अभिवृत्ती यांचाही समावेश होतो मात्र व्यक्ती आपल्यापेक्षा बुद्धिमान नैतिक व समायोजित असणाऱ्या व्यक्ती कडे आकर्षित होतात तसेच वय शिक्षण सांस्कृतिक भिन्नता लिंग याचा विचार न करता ही आकर्षित होतात

२) शारीरिक आकर्षक ते बरोबर आपण अन्य बाबी समानता शोधतो का?

आपण आपल्या सारखा असणारा जोडीदार निवडतो यालाच अनुरूप सिद्धांत कल्पना म्हणतात िन्नता असणाऱ्या पेक्षा शारीरिक दृष्ट्या

सारख्या असणारे व्यक्ती एकत्रित वेळेत वेळ घालविण्यास पसंती देतात अलीकडच्या संशोधनानुसार सहभागी व्यक्ती भिन्नता असण्यापेक्षा माना आकर्षक असणाऱ्या व्यक्तींचे लक्ष वेधून घेण्याचा प्रयत्न केला जातो भिन्न असणार यापेक्षा सारखे आकर्षक असणाऱ्या व्यक्ती नाते संबंध ठेवण्यास जास्त पसंती देतात

३) अगदी शुल्लक समानता आकर्षण निर्माण करते

आपल्याला स्वतःबद्दलच्या सकारात्मक भावना शिल्लक वैशिष्ट्ये आकर्षण वाढते हा परिणाम अव्यक्त अहवाल म्हणून ओळखला

जातो आपली नावे घरचा पत्ता गाडी नंबर काहीसा समान असणाऱ्या व्यक्तीबद्दल आकर्षण वाढते जॉन्सन यांनी यासंबंधी माहिती दिली

४) जे सारखे आहेत ते आपणास का आवडतात परंतु जे वेगळे आहे ते का आवडत नाही?

न्यू कॉम व हेडर यांच्या मते सारखेपणा समान भाव निर्माण करतो जेव्हा दोन लोक आवडतात तेव्हा समानता शोधतात संतुलित अवस्था निर्माण करतात आनंदी भाव निर्माण होतो मात्र भिन्नता असते त्यामध्ये नापसंती चे घटक शोधतात

ब) परस्परांना आवडणे किंवा नापसंत करणे Reciprocal liking or disliking

इतरांनी सकारात्मक मूल्यमापन केले जाते जे चांगले आहे आहे याचा आनंद वाटतो त्याची आपण स्तुती करतो मात्र खोटी स्तुती केल्यास प्रामाणिकपणा नसल्यास तो अचूक करतो त्यामुळे नापसंती निर्माण होते कँडं यांच्या संशोधनात दिसून आले इतर आपल्याशी ज्या पद्धतीने वागतात त्याप्रमाणे आपण इतरांची वागतो व आपण पसंती दर्शवतो

क) सामाजिक कौशल्य social skills

सामाजिक कौशल्य आकर्षण याचा संबंध दिसून येतो यात पुढील चार सामाजिक कौशल्य महत्त्वाचे आहेत

१) सामाजिक संवेदन Social Perception

इतरांच्या भावना गुण हेतू याचे अचूक संवेदन व आकलन असणाऱ्या असं व्यक्तींमध्ये सामाजिक आंतरक्रिया प्रभावी होते व सकारात्मक भाव निर्माण होतात

२) आंतरवैयक्तिक प्रभाव: Interpersonal Influence

विविध तंत्राचा वापर करून इतरांचे वर्तन किंवा अभिवृत्ती बदलण्याची क्षमता आंतरवैयक्तिक प्रभावा मध्ये दिसून येते

३) सामाजिक प्रतियोजन क्षमता social adaptability

४) अभिव्यक्ती Expressiveness

वरील सामाजिक कौशल्य ज्या व्यक्तींमध्ये आहे ते प्रभावीपणे आकर्षण निर्माण करतात

ड) व्यक्तिमत्व आणि आवड Personality e and liking

प्रभावी व्यक्तिमत्व आकर्षण यात संबंध दिसून येतो अंतर क्रिया करताना प्रभावी व्यक्तिमत्वाचा छाप पडतो व त्यामुळे आकर्षण निर्माण होते गोल्डबर्ग यांनी व्यक्तिमत्वाचे पाच श्रेष्ठ घटक सांगितले आहे(The big 5) ते पुढील प्रमाणे

१) **मोकळेपणा**:-यात अनुभव मुक्तपणे व्यक्त केले जातात व स्वीकारले जातात ही व्यक्ती कल्पक संवेदनशील मोकळ्या मनाचे असते
२) **कर्तव्यदक्षता**:-यात सुसंघटित विचार काळजीपूर्वक काम जबाबदारीची जाणीव स्वयंशिस्त इत्यादी गुण दिसून येत
३) **बहिमुखता**:-या व्यक्ती समाज फिर उत्साही प्रेमळ समाजशील असतात
४) **संमतीदर्शकता**:-यात सुस्वभावी विश्वासू सहकार्य शील इतरांना मान्यता देणारी दिसून येते
५) **भावनिक स्थिरता**:-यात व्यक्ती शांत संयमी संतुलित असते

वरील घटक असणाऱ्या व्यक्तींबरोबर प्रभावी आंतरक्रिया होते त्यामुळे आकर्षण निर्माण होते म्हणजे व्यक्तिमत्व व आकर्षण यात उच्च संबंध दिसून येतो